

Q U E E S T E 24

2017 / 1

TIJDSCHRIFT  
OVER JOURNAL OF  
MIDDELEEUWSE MEDIEVAL  
LETTERKUNDE LITERATURE  
IN DE IN THE LOW  
NEDERLANDEN COUNTRIES

# Queeste

*Tijdschrift over middeleeuwse letterkunde in de Nederlanden*

*Journal of Medieval Literature in the Low Countries*

*Revue de la littérature médiévale dans les anciens Pays-Bas*

*Zeitschrift für die Literatur des Mittelalters in den Niederlanden*

## *Redactie/Editors*

Frank Brandsma (Universiteit Utrecht)

Bram Caers (Universiteit Antwerpen)

Elisabeth de Bruijn (Universiteit Antwerpen)

Suzan Folkerts (Rijksuniversiteit Groningen)

Dirk Schoenaers (University Colleges Leuven Limburg)

## *Redactiesecretariaat/Secretariat*

Suzan Folkerts, RUG, Afdeling Geschiedenis

Postbus 716, NL-9700 AS Groningen, Nederland

s.a.folkerts@rug.nl

## *Recensiecoördinator/Book review coordinator*

Bram Caers, UA, Departement Letterkunde

Prinsstraat 13, S.D.214, B-2000 Antwerpen, België

bram.caers@uantwerpen.be

*Redactieraad/Editorial board:* Wim van Anrooij (Universiteit Leiden), Adrian Armstrong (University of London), André Bouwman (Universiteit Leiden), Herman Brinkman (Huygens ING, Den Haag), Godfried Croenen (University of Liverpool), Carla Dauven-van Knippenberg (Universiteit van Amsterdam), W.P. Gerritsen (Universiteit Leiden), Hermina Joldersma (University of Calgary), Orlanda S.H. Lie (Universiteit Utrecht), Thom Mertens (Universiteit Antwerpen), Johan Oosterman (Radboud Universiteit Nijmegen), Dieuwke van der Poel (Universiteit Utrecht), Bart Ramakers (Rijksuniversiteit Groningen), Remco Sleiderink (KU Leuven Campus Brussel), Helmut Tervooren (Universität Duisburg-Essen), Paul Wackers (Universiteit Utrecht), Geert Warnar (Universiteit Leiden), Frank Willaert (Universiteit Antwerpen)

## *Abonnementen*

Regulier €36,-; studenten en AIO's €25,-; instellingen €48,- (telkens per jaargang, incl. verzendkosten). Abonnees buiten de Benelux wordt €7,- verzendkosten in rekening gebracht. Een jaargang telt 2 nummers en ca. 96 blz. per nummer.

## *Uitgeverij en abonnementenadministratie*

Uitgeverij Verloren, Torenlaan 25, NL-1211 JA Hilversum, [www.verloren.nl](http://www.verloren.nl)

telefoon 035-6859856, e-mail [info@verloren](mailto:info@verloren)

Bankrekening NL44INGB0004489940 (BIC INGBNL2A)

## *Auteursrechten*

Met uitzondering van de samenvattingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. *With the exception of the summaries no part of this publication may be reproduced in any form without written permission from the publisher.*

Nederlands  
**uitgeversverbond**  
**Groep uitgevers voor  
vak en wetenschap**

# Herschikt en herschreven, van Groenendaal tot Rebdorf

*De laatmiddeleeuwse edities van Jan van Leeuwens geschriften geanalyseerd met inbegrip van handschrift Pommersfelden, GSS, 280/2881\**

YOURI DESPLENTER & EVA VANDEMEULEBROUCKE

Vanaf de *boom* van het onderzoek van de Middelnederlandse literatuur, op het einde van de jaren tachtig, werd hoe langer hoe duidelijker dat onze letterkunde uit de veertiende eeuw op een nieuw overzicht wachtte. Dat zou enerzijds de vele nieuwe onderzoeksresultaten uit het eind van de twintigste en het begin van de eenentwintigste eeuw kunnen bundelen, en anderzijds de aanleiding vormen voor verder onderzoek. Dat desideratum is met het verschijnen van *Wereld in woorden* van Frits van Oostrom in grote mate vervuld. Een van de auteurs die van het verschijnen van dat deel van de nieuwe Nederlandse literatuurgeschiedenis geprofiteerd heeft, is Jan van Leeuwen († 1378). In vroegere overzichtswerken grotendeels over het hoofd gezien, kreeg de schrijvende kok uit het klooster Groenendaal in *Wereld in woorden* een substantiële paragraaf toebedeeld.<sup>1</sup> Daaruit wordt vooral duidelijk dat de studie van het werk van Jan van Leeuwen nog steeds niet echt uit de startblokken is geschoten. Weliswaar verscheen er in 1993 een bijzonder grondige en lezenswaardige bijdrage van de hand van Dirk Geirnaert en Jo Reynaert – die we zonder meer een standaardartikel kunnen noemen – maar ze vormde nog niet het begin van breder onderzoek van de meer dan twintig Middelnederlandse traktaten die de mystieke schrijver ons naliet.<sup>2</sup> Het bleef tot nu toe vaak beperkt tot casestudies. Oorzaak daarvan is het nog altijd ontbreken van een ander desideratum binnen de medioneerlandistiek, al naar voren gebracht door Willem De Vreese, namelijk een editie van het verzameld werk van Jan van Leeuwen.<sup>3</sup> Nochtans vinden we in het artikel van Geirnaert en Reynaert al een zo goed als compleet overzicht van de overlevering van de geschriften van Jan van Leeuwen, zowel van volledige teksten als van excerpten.<sup>4</sup> Verder zijn van zowat alle belangrijke manuscripten codicologische beschrijvingen voorhanden, en is er op de inhoud van die handschriften – die zich op twee na allemaal in de Brusselse Koninklijke Bibliotheek bevinden – al een zo goed als volledig zicht verkregen.<sup>5</sup> Het enige handschrift dat minder bestudeerd bleef, maar waarvan het grote

\* Dit artikel kwam tot stand binnen het BOF-onderzoeksproject ‘Visies op auteurschap in de Middelnederlandse literatuur (ca. 1200-ca. 1550) en weergave van dat auteurschap in Nederlandse literatuurgeschiedenissen (vanaf ca. 1850)’ (Universiteit Gent; 2013-2016). We danken Chloé Conicx, studente master Historische Taal- en Letterkunde Universiteit Gent (2014-2015) en stagiaire op dat project, voor haar hulp bij het voorbereidend onderzoek voor deze bijdrage. Voorts zijn we Thom Mertens (Universiteit Antwerpen-Ruusbroecgenootschap) dank verplicht voor zijn opmerkingen bij een eerdere versie van deze bijdrage.

1 Van Oostrom 2013, 254-261.

2 Geirnaert & Reynaert 1993.

3 De Vreese 1900-1902, 566.

4 Geirnaert & Reynaert 1993, 191-192, 201-202.

5 Zie voor de handschriften die in de Koninklijke Bibliotheek van Brussel worden bewaard, Deschamps &

belang voor het onderzoek van Jan van Leeuwen al in de jaren dertig werd gesignaleerd, is handschrift Pommersfelden, Graf von Schönbornsche Schloßbibliothek, 280/2881 (verder: 'handschrift Pommersfelden').<sup>6</sup> Dat manuscript, met de teksten naar het Duits vertaald, bevindt zich dus in Beieren en is bovendien in privébezit. Dat alles heeft de studie ervan niet bevorderd.

In het kader van een door de Universiteit Gent gefinancierd onderzoeksproject is het ons evenwel gelukt om alle teksten in handschrift Pommersfelden te analyseren en nauwkeurig te vergelijken met de bekende, Middelnederlandse tekstgetuigen. Daardoor menen we grondiger inzicht te hebben verkregen in de manier waarop men in Groenendaal en elders met het werk van de 'goede kok', zoals Jan van Leeuwen in het klooster werd genoemd, is omgegaan, en het zijn die redactiekeuzes, -strategieën en edities die we in deze bijdrage willen belichten. Een en ander zal daarbij eindelijk ook een antwoord bieden op de vragen hoe de teksten in handschrift Pommersfelden zich precies tot de Middelnederlandse tekstoverlevering verhouden en hoe we de overeenkomsten en verschillen kunnen interpreteren.

### Redactiewerk in de geschriften van Jan van Leeuwen

In het artikel van Geirnaert en Reynaert is overduidelijk aangetoond dat bepaalde teksten van Jan van Leeuwen in de late middeleeuwen in verschillende edities hebben gecirculeerd, waarbij geschriften van de goede kok door een of verschillende 'editors' met een doelbewuste opzet werden geredigeerd en vanuit Groenendaal verspreid.<sup>7</sup> Geirnaert en Reynaert gaan daarbij uit van 'een editering in drie opeenvolgende stadia', maar wij onderscheiden er slechts twee.<sup>8</sup> Die twee edities gaan met een andere bedoeling en redactie gepaard: een waarin de teksten niet in hoofdstukken zijn opgedeeld, maar waarbij wel Latijnse opschriften in de marge zijn aangebracht, en een waarbij het Latijn grotendeels is verdwenen, maar waarbij de tekst van kapitels en bijbehorende rubrieken werd voorzien.<sup>9</sup> De tweede geschetste redactie zou de jongste zijn, en heeft haar neerslag gevonden in de volgende manuscripten:

- Brussel, Koninklijke Bibliotheek, hs. II 138 (verder: 'KBR II 138'; Groenendaal; ca. 1400): uiterst fragmentarisch overgeleverd
- Brussel, Koninklijke Bibliotheek, hs. IV 401 (verder: 'KBR IV 401'; ca. 1460): bevat negen trakaten<sup>10</sup>

Mulder 2008, 1-9, 42-44, 60-64. Zie voor de andere twee Lechner 1936, 192-209 en Delteijk 1947, 31-39 (Pommersfelden, Graf von Schönbornsche Schloßbibliothek, hs. 280/2881) en Delteijk 1947, 29-44 en Wierda 2000, 12 (Deventer, Athenaumbibliotheek, hs. 101 F 5 KL (olim: I, 55; zie <http://deventerboekenstad.nl/collecties/topstukken>)).

<sup>6</sup> Zie Lechner 1936.

<sup>7</sup> Geirnaert & Reynaert 1993, 192.

<sup>8</sup> Een en ander zullen we hieronder uiteenzetten. Zie over hoe men met behulp van die twee edities de profilering van de goede kok in de buitenwereld stuurde Vandemeulebroucke 2015 en Vandemeulebroucke & Desplenter 2016.

<sup>9</sup> Zie voor een overzicht van de ingrepen Vandemeulebroucke & Desplenter 2016, 370-372.

<sup>10</sup> Dit handschrift werd mogelijk vervaardigd in opdracht van graaf Johan IV van Nassau († 1474). Het boek was

- Brussel, Koninklijke Bibliotheek, hs. 667 (verder: ‘KBR 667’; Herent, 1540): bevat dezelfde negen traktaten, in nagenoeg dezelfde vorm
- Brussel, Koninklijke Bibliotheek, hs. 888-90 (verder: ‘KBR 888-90’; Herent, 1543): bevat dertien traktaten

KBR 667 en KBR 888-90 horen samen en werden geschreven door een lekenbroeder in het regulierenklooster Bethlehem (Herent). Ze vormen de enige volledige kopie van Jan van Leeuwens *opera omnia* die is overgeleverd. Reynaert en Geirnaert betwijfelden al of KBR IV 401 ooit deel uitmaakte van een set van twee, zoals KBR 667. Hetzelfde geldt voor het Groenendaalse handschrift KBR II 138. Hoewel dat handschrift fragmentarisch is overgeleverd, kunnen we wel aantonen dat het dezelfde negen traktaten als KBR IV 401 en KBR 667 heeft bevat en dat dezelfde redactieprincipes werden gevolgd.<sup>11</sup>

Dat de enige kopie van Jan van Leeuwens werk met name uit het regulierenklooster Bethlehem in Herent is overgeleverd, is wellicht geen toeval. Mogelijk hangt dit namelijk samen met het feit dat de Groenendaalse kanunnik Henricus Pomerius († 1469) zijn Latijnse kroniek *De origine monasterii Viridisvallis* (ca. 1420) aan de broeders van het Herentse klooster opdroeg.<sup>12</sup> Die ontstaanskroniek bevat naast de vroegste geschiedenis van Groenendaal de *vitae* van zowel Jan van Ruusbroec als Jan van Leeuwen.<sup>13</sup> Wellicht hadden de kloosterlingen in Herent (daardoor?) een bijzondere belangstelling voor de goede kok ontwikkeld, en waren ze ook vragende partij voor een afschrift van de Groenendaalse *mastercopy*, hetzij in de vijftiende eeuw, toen *De origine monasterii Viridisvallis* werd geschreven, hetzij in de zestiende eeuw, toen de handschriften KBR 667 en 888-90 werden vervaardigd.<sup>14</sup> Omwille van de bijzondere band die er tussen Groenendaal en Herent blijktbaar bestond, zou het eerste klooster dat verzoek kunnen hebben ingewilligd.<sup>15</sup> Het tweede deel van Van Leeuwens *opera omnia* lijkt hoe dan ook nooit actief vanuit Groenendaal verspreid of ‘gepubliceerd’ te zijn geweest. Dat blijkt alvast uit het feit dat excerpten uit het werk van de goede kok die in allerlei Middelnederlandse handschriften te lezen staan voornamelijk uit de eerste band van het verzameld werk stammen.<sup>16</sup> Ook Alijt Bake († 1455), die erg vertrouwd was met het werk van de goede kok, gaf expliciet aan tien teksten van hem te kennen, en geen twintigtal.<sup>17</sup>

De hierboven eerst geschetste redactie, zonder hoofdstukindeling en met Latijnse marginale opschriften, vinden we terug in twee handschriften die jonger zijn dan KBR II 138, een vertegenwoordiger van de andere redactie. Het gaat daarbij om:

in elk geval ooit in zijn bezit (Deschamps & Mulder 2008, 64).

**11** Over het verzamelhandschrift II 138 wordt een artikel voorbereid door Vandemeulebroucke & Kors.

**12** Zie Ampe e.a. 1981, 99-100.

**13** Editie in De Leu 1885.

**14** Het valt vanzelfsprekend niet uit te sluiten dat die zestiende-eeuwse handschriften kopieën zijn van eventuele vijftiende-eeuwse Herentse exemplaren die men om de een of andere reden opnieuw heeft overgeschreven.

**15** Over die band, zie Ampe 1975, 220.

**16** Geirnaert & Reynaert 1993, 205.

**17** Zie Lievens 1958, 141: ‘Ende hier in soo was den goeden cock van Groenendale, daer hij soo seer over de minne claechte. Maer in alle sijne boecken tot .10. noch in heer Jan Ruysbrock boecken [...]’. Wellicht telde Alijt bij de negen traktaten uit de eerste, geautoriseerde band ook het zogenoemde nawerk (zie Geirnaert & Reynaert 1993, 191-193).

- Deventer, Athenaeumbibliotheek, hs. 101 F 5 KL (olim: I, 55) (verder: ‘handschrift Deventer’; ca. 1425, regularissen Diepenveen): bevat één traktaat, *Van vijfterhande bruederschap*
- Handschrift Pommersfelden (1459; regulieren Rebdorf): bevat vijf ‘aan het Duits aangepaste’ traktaten

Toch zou de editie in die manuscripten de oudere zijn. Ze bevat bijvoorbeeld slechts een deel van de teksten die in KBR IV 401 en 667 zijn opgenomen, en bovendien is de tekstredactie daar minder complex (geen prologen op de teksten, geen hoofdstu-kindeling noch rubrieken). Aangezien KBR II 138 omstreeks 1400 wordt gedateerd, moet de oudere editie dus nog uit de veertiende eeuw stammen.

De vijf geschriften in handschrift Pommersfelden maken inderdaad deel uit van de negen in de eerste band van het verzameld werk, in die laatste evenwel in het Middelnederlands én in een andere editie. Geirnaert en Reynaert gaven namelijk al aan dat de negen traktaten uit de tweede editie in twee groepen op te splitsen zijn.<sup>18</sup> Een groep van vijf – die in KBR IV 401 en KBR 667 de laatste vijf uitmaken – zou als geheel al eerder ‘gepubliceerd’ zijn. Dat leidden Geirnaert en Reynaert af uit de aparte proloog die deze vijf kregen. Het gaat om:

- *Vanden drien coninghen*
- *Van tienderhande materien*
- *Een ghetughe*
- *Redene ende ondersceyt*
- *Van vijfterhande bruederschap*

De laatste tekst werd door Van Leeuwen zelf in 1355 gedateerd (zie afbeelding 1). Een groepje van vier zou in de tweede editie die vijf gaan vergezellen zijn, en kreeg nog eens een aparte proloog. Het gaat daarbij om:

- *Vanden X gheboden Gods*
- *Van vier manieren van bedinghen*
- *Dboec vanden invallen*
- *Die rolle vander woedegher minnen*

Het ‘bestaan’ van een vroege selectie van vijf – omstreeks 1355, dus nog tijdens het leven van Jan van Leeuwen – vindt bevestiging in het bestaan van handschrift Pommersfelden, waarin dezelfde vijf traktaten samen en zonder andere voorkomen.<sup>19</sup> Hier staan ze evenwel in een taal die als een ‘poging tot Hoogduits’ kan worden omschreven. Mogelijk maakte de ene tekst in handschrift Deventer overigens oorspronkelijk deel uit van een codex waarin diezelfde vijf traktaten in dezelfde redactie waren opgenomen.<sup>20</sup>

Uit een eerdere publicatie werd al duidelijk dat in de tweede editie tekststukken ontbreken die in de eerste wel (nog) aanwezig zijn.<sup>21</sup> Een analyse van alle teksten in

<sup>18</sup> Geirnaert & Reynaert 1993, 191–192. Zie ook Lechner 1936, 202–205 en Delteijk 1947, 31–36.

<sup>19</sup> De vier teksten die voor de ‘tweede editie’ werden geselecteerd, kunnen na 1355 gesitueerd worden.

<sup>20</sup> Delteijk (1947, 33) wijst erop dat in hs. Deventer ‘[...] boven het eerste folio in het midden een majuscuul V staat’ die met andere woorden de vijfde tekst aanduidt.

<sup>21</sup> Desplenter 2011, 285–299. Kort signaleerd ook in Delteijk 1947, 38.

in einem bloßen gesichte der  
 überfaring aller geschafften  
 hayt. schet zur wirt das wider  
 ste gezogen und gesuchet zu  
 übersten der gottheit. Und die  
 gesuchet uns durch die lebende  
 mitwendigsten unseri herze ihu  
 xpi. Wan in das bloße erhaben  
 einfaltige bejegenen gotes.  
 dar wirt uns alzeit das ewige  
 wort ihu xpi ane vnderlaß  
 und auch alle war umb inder  
 gottheit geboren. Schet und al  
 so durtic als wir der lebendiger  
 mitwendigsten unseri herze  
 ihu xpi waer nemen und uns  
 die einfaltige bilde der drifal  
 tlicat gotes erzoget wort so set  
 zet uns der soue gotes ihu xpi  
 über in einheit. Und der vat  
 ter zühet uns in sin gloriöse  
 angesichte. Und der heilige gf  
 erhebet uns zu mole über uns  
 selben von münchen in mynnen  
 und die ist das hohste das ich  
 vernemen mag. Aber zu der my  
 nen mag nyeman komen. er  
 verdenntige sich selbst zu der  
 die vnder den willen gotes.  
 r  
 Aber zu den vierden male  
 so was hoffe ich auch mine lere  
 von samigen personen zu vnter  
 te begriffen oder vbel verstahe  
 dar ich sprach geliche das ich  
 noch sprechen wil von religi  
 oßen geistlichen meuchten die  
 regule erpfangen haben

zu lebende nach den drien puncte  
 als gehorsamhait. reynlichait.  
 und willige armote. Wan diese  
 drie sint orsprong und fundamēt  
 dar die orden zu mole vf fundiert  
 ist. Aber nu dimbet somigen rein  
 glosen die ich in den weg alzu en  
 ge habe gesact. Umb die ich si wisse  
 und leren wil nach den iersten  
 fundamente der regulen zu le  
 vende. Und das ist war. Dieß  
 vort ist gemacht inden iare uns  
 herren duseut drie hundert vn  
 uff und vnfzig. Auch hal  
 de ich es wal vor war das die  
 hochfertige grunge clergie in  
 kortzen ziten von den übersten  
 usi zu den indersten. suellichen  
 vnder die fuffte gelworffen vō  
 den leyen folkie vertreden sal  
 werden. durch ir große vuer  
 nemeliche posthayt die sie an  
 in aller manieren. Der wil der  
 begriffe mir o der wil der lise  
 got gebe uns sine myne ane  
 mase. Welche myne mynne  
 mag vnterden vnder liebe  
 uns herren ihu amē. Diese  
 scrift ist geendet und fullenbracht  
 inden iare unseri herren m cccc  
 lxx in dem osterlichen feste zu reb  
 ledriff vnder den geistlichen vnt  
 her Johan herden der ierste pōr  
 in sinen iersten iare sine priuati  
 von mir broder peter von zurphyn  
 conuers und kelnert inden selben  
 closter. Warf

Afb. 1 Epilooq bij *Van vijfterhande bruederschap* en colofon van handschrift Pommersfelden, Graf von Schönbornsche Schloßbibliothek, hs. 280/2881, f. 141r (microfilm).

handschrift Pommersfelden en een vergelijking met de tekstgetuigen in de andere, hierboven vermelde handschriften wijst evenwel uit dat er meer aan de hand is dan voortschrijdende ‘zuivering’ door de edities heen. Wat er is gebeurd, zullen we hierna trachten te schetsen.

### Het belang van handschrift Pommersfelden

Over handschrift Pommersfelden werd voor het eerst in 1936 uitgebreid bericht door Joseph Lechner, toen *Hochschulprofessor* in Eichstätt. Een en ander werd meegenomen in het proefschrift van Jacobus W.N. Delteijk uit 1947, waarin die een analyse en editie bezorgde van Jan van Leeuwens traktaat *Van vijf manieren broederliker minnen*, ook bekend als *Van vijfterhande bruederschap*.<sup>22</sup> Recent verscheen het hierboven aangehaalde artikel, waarin gewezen werd op het belang van de Duitse handschriftentraditie voor het onderzoek van Middelnederlandse literatuur, met name dan van handschrift Pommersfelden voor de studie van het werk van Jan van Leeuwen.<sup>23</sup> Die bijdrage bevat ook de editie van een passage uit het traktaat *Van tienderhande materien* die in de Middelnederlandse manuscripten niet (meer) voorhanden is. Omdat handschrift Pommersfelden daar al uitvoerig werd ingeleid, beperken we ons hier tot de voornaamste gegevens.

In handschrift Pommersfelden vinden we dus vijf traktaten van Jan van Leeuwen in een taal die in vroegere bijdragen als ‘niederdeutsch’, ‘mitteldeutsch’ of een mengeling van die twee werd bestempeld.<sup>24</sup> Het gaat bij nader inzien evenwel om wat men verkrijgt als een Nederlandstalige een Nederlandse – Brabantse – tekst op bijna intuïtieve wijze naar het Hoogduits tracht om te zetten, en daarbij vooral rekening houdt met de gevolgen van de ‘tweede, Hoogduitse klankverschuiving’.<sup>25</sup> In een volgende fase heeft de – naar alle waarschijnlijkheid zelfde – vertaler/kopiïst interlineair ‘echte’ Duitse alternatieven gezocht en toegevoegd.<sup>26</sup> Zo werd bijvoorbeeld boven *maniren* overal *wisen* geschreven (zie afbeelding 2).<sup>27</sup> Een en ander kan met behulp van het colofon verduidelijkt worden. Daar lezen we namelijk dat het boek omstreeks Pasen 1459 werd voltooid, door een zekere ‘peter von zutphen’, convers in het regulierenklooster Rebdorf bij Eichstätt.<sup>28</sup> Die was naar alle waarschijnlijkheid Nederlandstalig, en kan dus in principe verantwoordelijk zijn geweest voor de ‘vertaling’ van de traktaten in handschrift Pommersfelden. Omstreeks die tijd verbleven er in Rebdorf even-

22 In Delteijks stellingenlijst die zijn proefschrift vergezelt, lezen we: ‘Voor de studie van Jan van Leeuwen’s tractaten is hs. P van groot belang’ (los blad in Delteijk 1947).

23 Desplenter 2011.

24 ‘Niederdeutsch’ in Lechner 1936, 195; ‘mitteldeutsch’ in Axters 1943, LXXVII en Lievens 1959, 73; ‘mengeling’ in Ruh 1964, 370.

25 Desplenter 2011, 292-294.

26 Over dit proces van *Eindeutschung*, zoals Ruh (1964, 378) het noemde, zie hieronder.

27 De spelling van de Middelnederlandse citaten – uit de handschriften en de edities – werd aan het huidige taalgebruik aangepast, vooral wat betreft *i/j* en *u/v/w*. Om de leesbaarheid te bevorderen werd de interpunctie en het gebruik van hoofdletters in overeenstemming met het hedendaagse gebruik gebracht. Voorts werden de afkortingen stilzwijgend opgelost. De citaten uit handschrift Pommersfelden werden ongewijzigd overgenomen.

28 Editie van dat colofon in Desplenter 2011, 290. Zie ook afbeelding 1.



die salig wesen wil er moef von nober  
 god tragen in dem hertzen vnde in der  
 confessionen. die warheit in dem <sup>reynen</sup> mit  
 de. godes zu bekennen in aller tzeit mit  
 gerechten werken. Durch cristenen  
 glosen der heiliger kirchen sulle wir  
 die ere godes suchen meinen vnd bege  
 ren vber alle ding vnd nach diser  
 manieren also ir vor gehört haben  
 mag sich wolch gutwillich mensche  
 mit god vnd mit ernen wol erkennen  
 also er mit begerten beget. das  
 alle menschen die ere godes suchen  
 vnd begeren solten sin knecht zu sine  
 vnd in mit trulue zu denen wort mer  
 ewiglich. Wir hebben wir den inder  
 sten stat der heiliger kirchen dar wir  
 al tzeit in leben vnd starben sullen vnd  
 die gebot godes. Was menschen die  
 aldis zu god kan gien die gemeine  
 tristen globe haldet enstand mit tru  
 wen in god. Gnade vnd hoffnung  
 diest vns wachen ewig leben mit  
 gedachten. In mynen werden alle ding  
 volkenbrocht. smider zwif! = ist recht  
 Hof disen gemeinen vorprochonen  
 stutz der heiliger kirchen dar ich vns  
 mit milwendich leiden wil godes tzu  
 geschmachene. so vnspringet vns ihr  
 köntz das ander principal punkt. das  
 wir volkomelich mit alheit vnses sel  
 bes sullen truchen vnd wandern vñ  
 orienten. vñ geistlich zu verstant zu der  
 heiliger stat iherusalem gleicher wiss  
 als die wise köntz daten. Si satzen  
 alle ding hinder sich vnd lassen alle  
 ding vnder sich vnder das vñwendig  
 in was vmb alleine den köntz der

ernen zu suchen das was vnd ist  
 nach ihesus cristus. Wann xpc w  
 kening vnd ein köntz sin von  
 den höchsten des höchsten erpöten  
 vber zu vber gelonnen. vnd gelo  
 ren Wann xpc was in aller maniere  
 vñ oberste pñ in dem niederen  
 von oben bis inder von naturen vñ  
 edel beide nach der gotheit leuphan  
 gen von den heiligen geiste. vnd  
 auch nach der menscheit vñ der rey  
 nen fonteynen der hemelstet ma  
 get marren. Si wñ selbes von der  
 einer siten also von künings geslechte  
 vnd von der ander siten was si von  
 prestere geboren. Wann das eluan  
 gelium sprichet das elizabeth vñser  
 frauwen mittel kam van den dochte  
 ren aarons der die erste prestere  
 was vnder iodescher ee vnd meldi  
 sedech was vor in die erste inder  
 herdenscher ee nach der sintfluct  
 Wann er offerde gode zu ernen s  
 fimpel brot vnd win vnd xpc daz  
 die erste sacrific oder offerhande  
 sinen hemelstet vatter die in ge  
 daen was vnder cristenlicher ee.  
 Wann er was die erste prestere vñ  
 cristen mensche von der milwer ee  
 vnd ein pöntzpaal hobet aller erf  
 tenheit vnd ist nach aller gutwilli  
 ger menschen hobet vnd ein vnt  
 halt die in im vante mit truluen  
 hoffen vnd glosen. Also habent  
 ir gehört wie xpc von vber zu vber  
 in drien manieren vñ alle siten vñ  
 edel wñ von geslechte vnd von ge  
 broten. Wann xpc was gerechte  
 erbgemane vñ dem köntzriche vñ  
 inda vnd in herte eigentliche zu

Abb. 2 Interlinear werden in handschrift Pommersfelden volwaardige Duitse alternatieven boven be-  
 paalde 'verduitsde' Middelnederlandse woorden genoteerd. Pommersfelden, Graf von Schönbornsche  
 Schloßbibliothek, hs. 280/2881, f. 4r (microfilm).

wel nog anderen die uit de Lage Landen afkomstig waren en er in het handschriftenbedrijf werden ingezet.<sup>29</sup> Ook die kunnen vanzelfsprekend Van Leeuwens traktaten naar het ‘Duits’ hebben overgezet. Rebdorf werd vanaf 1458 door een nieuwe prior geleid, een zekere Johannes Herden (zie ook het colofon), die voorheen koorheer in Kirschgarten (Worms) was.<sup>30</sup> Die laatste gemeenschap was in 1443 door het Windesheimse kapittel overgenomen en met koorheren uit Böddecken (Paderborn) bevolkt. Böddecken zelf was in het begin van de vijftiende eeuw vanuit het Zwolse klooster Bethlehem hervormd. Het is niet ondenkbaar, maar geenszins zeker, dat Peter van Zutphen bijvoorbeeld vanuit het kerngebied van de Moderne Devotie (zie ook zijn naam), samen met de teksten van Jan van Leeuwen, via Böddecken en Kirschgarten uiteindelijk in Rebdorf is beland. Tussen Zwolle en Zutphen ligt trouwens Diepenveen, de plaats waar handschrift Deventer werd geschreven. De geschetste weg – van de IJsselstreek naar Beieren – lijkt dus voor zowel de kopiist van handschrift Pommersfelden als de teksten in dat manuscript plausibel.

Handschrift Pommersfelden bevat ‘overgezette’ versies van de volgende traktaten:

- *Vanden drien coninghen* (f. 1ra-21rb)
- *Van tienderhande materien* (f. 21rb-47vb)
- *Een ghetughe* (f. 47vb-77ra)
- *Redene ende ondersceyt* (f. 77ra-104va)
- *Van vijfterhande bruederschap* (f. 104va-141ra)

Zoals hierboven aangegeven gaat het hierbij om een groep die al voor 1400 gecirculeerd moet hebben en naar alle waarschijnlijkheid omtrent 1355 ‘gepubliceerd’ werd. In handschrift Pommersfelden vinden we die selectie van vijf in een redactie die verschilt van die in KBR IV 401 en KBR 667. Dat het daadwerkelijk om een selectie gaat, blijkt uit het feit dat de tweede band van Jan van Leeuwens *opera omnia* – gepresenteerd door KBR 888-90 dus – nog andere geschriften bevat die voor 1355 werden geschreven. Om redenen die soms wel en soms minder duidelijk zijn, werden die niet geschikt geacht om buiten Groenendaal verspreid te worden.<sup>31</sup> Dat dat met de geselecteerde vijf wel de bedoeling was, valt af te leiden uit het feit dat ze binnen gemeenschappen van de Moderne Devotie gelezen en gekopieerd werden (Diepenveen/Alijt Bake/Rebdorf). Of het Geert Grote zelf was – die met Ruusbroec correspondeerde, Groenendaal moet hebben bezocht en traktaten van de prior naar het Latijn vertaalde – die zijn volgelingen met het werk van de goede kok in aanraking heeft gebracht, valt niet meer te achterhalen.<sup>32</sup>

Zoals eerder gezegd, schuilt het belang van handschrift Pommersfelden in de eerste plaats in het feit dat de ‘overgezette’ versie van de vijf traktaten tekststukken be-

<sup>29</sup> Onder meer de *presbyter* Bartholomäus Petri (zie Desplenter 2011, 292, n. 30).

<sup>30</sup> Voor de verantwoording van het vervolg van deze alinea, zie Desplenter 2011, 291.

<sup>31</sup> Vaak aangehaald voorbeeld is *Van meester Eckaerts leere daer hi in doelde* dat voor 1355 werd voltooid, en waarin de goede kok zaken heeft geschreven waarop hij kennelijk kritiek heeft gekregen. Dat blijkt met name uit zijn reactie op die kritiek in *Van vijfterhande bruederschap* (zie Vandemeulebroucke 2016, 210-212). Zie voor andere verklaringen van de selectie, Geirnaert & Reynaert 1993, 192-193.

<sup>32</sup> Over Geert Grote en Groenendaal, zie Warnar 2003, 220-221. Over de relatie tussen Geert Grote en Ruusbroec aangaande diens mystiek, zie De Baere 1997, 7-10.

vat die in de Middelnederlandse overlevering niet meer voorhanden zijn.<sup>33</sup> Analyse van het volledige handschrift toont evenwel aan dat de versies in handschrift Pommersfelden daarmee niet noodzakelijk de teksten weergeven zoals Jan van Leeuwen ze heeft neergeschreven.<sup>34</sup> In handschrift Pommersfelden ontbreken namelijk ook stukken die in de tweede editie wél zijn opgenomen. Hoe de verhoudingen tussen de verschillende tekstgetuigen in elkaar zitten, zullen we in wat volgt trachten aan te tonen. Verder is handschrift Pommersfelden van belang – en met de voorgaande vaststelling nog meer – omdat we aan de hand van die tekstgetuige meer zicht menen te hebben verworven op de redactiemomenten en -keuzes met betrekking tot het werk van Jan van Leeuwen.

### Passages in handschrift Pommersfelden die uit de Middelnederlandse overlevering zijn verdwenen

Uit de bijdrage uit 2011 werd duidelijk dat handschrift Pommersfelden passages bevat die niet in de vijftiende- of zestiende-eeuwse (Middelnederlandse) getuigen van dezelfde traktaten zijn opgenomen.<sup>35</sup> In *De articulis* – zoals het traktaat in de Latijnse biografie van Jan van Leeuwen wordt getiteld,<sup>36</sup> of *Van tienderhande materien tracterende* zoals de tekst in KBR IV 401 (f. 103ra) wordt aangekondigd – gaat het om een tekstgedeelte waarin Jan van Leeuwen de paus en andere hoge kerkfunctionarissen aanvalt, onder meer met een klacht over simonie (ca. 1700 woorden). Hij meent daar meer bepaald dat slechte geestelijken door leken hun macht en hun bezittingen zullen worden ontnomen, een profetie die hij ook elders kort verwoordde.<sup>37</sup> Opvallend genoeg lijkt het verwijderen van de lange passage over simonie uit de tweede editie – door een Groenendaalse ‘redacteur’ mogen we aannemen – zonder al te veel respect voor de auteur te zijn gebeurd. Dat verschilt in elk geval van de manier waarop men in Groenendaal met de teksten van Jan van Ruusbroec omging.<sup>38</sup> Bovendien kan dat als tegengesteld worden beschouwd aan de manieren waarop Jan van Leeuwen wat andere facetten betreft net als Ruusbroec werd geëerd (opzetten van volledig verzameld werk, maken van auteursportretten). In handschrift Pommersfelden lezen we bij

<sup>33</sup> Dat het daarbij in handschrift Pommersfelden niet om toevoegingen van een latere redacteur gaat, is in Desplenter 2011 aangetoond.

<sup>34</sup> Delteijk (1947, 36, n. 2 en 41–43), de enige die tot voor kort hs. Pommersfelden enigszins bij zijn onderzoek betrok, gaf dit in zijn proefschrift al (summier) aan. Hij beperkte zich voor zijn studie echter tot het laatste traktaat in het handschrift, *Van vijftierhande bruederschap*. Bovendien heeft hij, door de toenmalige omstandigheden, hs. Pommersfelden zelf nooit geraadpleegd, maar zich gebaseerd op excerpten die Lechner hem bezorgde.

<sup>35</sup> Zie Desplenter 2011.

<sup>36</sup> De lijst met titels is in het handschrift evenwel niet door Henricus Pomerius, maar door een latere hand ingevoegd. Hierover wordt door Kors een artikel voorbereid.

<sup>37</sup> In *Vanden VII teekenen der sonnen* (1356) lezen we summier dezelfde gedachtegang (KBR 888–90, f. 59va–b; deze passage is uitgegeven in De Vooy 1915–1916, 178–181). Heel kort wordt de profetie herhaald in de epiloog bij *Van vijftierhande bruederschap* (zie Delteijk 1947, 215 en Lechner 1936, 202; zie ook afbeelding 1).

<sup>38</sup> Voor het verzameld werk van Ruusbroec, dat in de jaren zestig van de veertiende eeuw in Groenendaal tot stand kwam, autoriseerde de meester zelf wellicht zijn eigen teksten. Redactie voor dat verzamelhandschrift is dan ook beperkt gebleven (zie De Baere 2014, 84–85).

het begin van de bewuste simonie-passage *was helpet es das ich es verswige* (f. 41rb). Als we ervan uitgaan dat dat Van Leeuwens eigen frase was, dan werd die na de redactie vrij radicaal gewijzigd in *daer om mach men daer af swighen* (KBR IV 401, f. 130ra). Niettemin gebeurde de verwijdering niet geheel onopvallend. In de proloog van *Van tien-derhande materien* (KBR IV 401, f. 103va) wordt aangegeven dat het *tiende bouc* over simonie zal handelen, maar wie er vervolgens de hoofdtekst op na leest, zoekt vergeefs naar de uitwerking van dat thema.

Nauwkeurige vergelijking maakte duidelijk dat de simoniepassage in *De articulis* niet het enige tekstgedeelte is dat alleen nog in handschrift Pommersfelden is overgeleverd. Een nog langer tekststuk uit *De electione divina* (ca. 2200 woorden) – of, zoals het in KBR IV 401 is aangegeven, *Dit boec sal ons redene ende ondersceyt gheven tusschen die ghene die God gheroepen ende ewelec uutvercoren heeft* (f. 172ra; verder: *Redene ende ondersceyt*) – is eveneens uit de Middelnederlandse teksttraditie van het werk van Jan van Leeuwen verdwenen (handschrift Pommersfelden, f. 82va-85ra). Het gaat daarbij om een passage waarin de goede kok de problematiek bespreekt van gehuwden die elkaar loslaten om een religieus leven te gaan leiden. Hier heeft de redactie geen kunstgrepen uitgevoerd om het verwijderen te verdoezelen, maar ook hier is de ingreep niet geheel vlekkeloos gebeurd. Het laatste deel van het betoog is met name ook in de Middelnederlandse handschriften blijven staan.<sup>39</sup> Dezelfde kwestie over gehuwden bracht de goede kok trouwens ook elders nog ter sprake, meer bepaald in *Van vijfterhande bruederschap*. In dat traktaat vinden we in de handschriften van de tweede editie overigens een iets uitgebreidere bespreking van die problematiek dan in dezelfde tekst zoals die in de eerste editie is opgenomen.<sup>40</sup>

In de versie van *Redene ende ondersceyt* in handschrift Pommersfelden wordt een en ander besproken in wat in de tweede editie kapittel vijf is geworden, *Hoe datmen hier in der tijt mach toenemen inden verdienen des ewichs levens* (KBR IV 401, f. 177rb-178vb). De passage die uit de Middelnederlandse versies van de uiteenzetting is weggelaten, beslaat in handschrift Pommersfelden niet minder dan negen kolommen. Ze volgt meteen op de vaststelling van Jan van Leeuwen dat

wij Gode selen ghenoech doen, ende daer na ten anderen male soe moet de mensche hem selven ghenoechdoen, ende ten derden male soe moeten wij oec onsen evenkersten ghenoech doen alse ghelijc ons selven. Want dese drie manieren van ghenoechdoen soe es de mensche sculdech totter doot toe, ya min ende meer, na dien dat des menschen verstantesse ghedraghen mach. Ende oec na de gracie die God den enen mensche meer ghedaen ende ghegheven heeft, daer na es hi Gode vele sculdech. Ende oec ten derden male na grootheyt der gheloofen die de mensche ghedaen heeft Gode ende der Heylegher Kerken. Siet daer na es hi vele sculdech, ya beyde Gode ende hem selven ende oec sinen even kersten.<sup>41</sup>

<sup>39</sup> KBR IV 401, f. 178rb; zie verder voor het citaat.

<sup>40</sup> Zie Delteijk 1947, 199-201. Delteijk heeft in zijn editie van *Van vijfterhande bruederschap* op die plaats de tekst uit hs. Deventer (eerste editie) en hs. Pommersfelden (f. 138rb-138va) aangevuld met een stuk uit KBR 667 (tweede editie). Dezelfde uitgebreidere versie van die passage staat ook in KBR IV 401 (tweede editie; f. 251r-v). Voor een korte bespreking van die passage, zie ook Pleij 1997, 366.

<sup>41</sup> Uit KBR IV 401, f. 178ra.

De mens is dus verplicht om aan God, zichzelf en zijn naaste te voldoen, om ‘schulden’ af te lossen. Hij is God veel schuldig, omdat hij door Hem begenadigd is; bij God (en zijn Kerk) staat de mens ook meer of minder in het krijt, al naargelang de geloften die hij zelf heeft afgelegd. Hierna wordt in de Middelnederlandse traditie meteen naar het slot van de uiteenzetting gesprongen, iets wat het volgen van de lopende redenering allesbehalve vergemakkelijkt:

Maer seker, ic en can rechts gheweten wat es in der werelt, want het dunct mi bi na al dwasende ende verscoven dats in eertrike es, ya man ende wijf beyde in huweleke ende daer buten, ya gheestelec volc ende werelec gheleert ende ongheleert. Mi dunct seker dat bi na al sijn herte heeft van Gode ghekeert, ya op yet dat eertssch of creatuere es, emmer deen aldus of dander alsoe. Ya nu merct ende prueft in u selven wie of wat menschen houdt heden daghes sinen staet ocht sijn ordene alsoe gherechtelc ende alsoe volmaectelc als hierc van Gods weghe ende oec van gherechtcheyt toe verbonden ende ghehouden es. Ya besiet ende gaet nu al de werelt of al de kerstenheyt doer hoe vele ghereckekeker ghewaregher gheesteleker menschen dat ghi vinden soudt, ya die sonder middel van Gode verlicht ende verlaert sijn uter hoechster enecheyt Gods. Want dier menschen en sach ic noyt meer dan enen canonic regulier den prior van Groenendale. Hi was ende es vervult metter wijsheit Gods te male. Want sine boeke ende sijn heyleghe verlichte stemme, die prijs ic boven alle Dietssche tale. Want ic en dorst noyt mensche ghereckelc te gronde prisen noch loven meer dan hem allene.<sup>42</sup>

Omdat Van Leeuwens teksten over het algemeen niet de meest lezersvriendelijke zijn en wel meer gedachtesprongen vertonen, vond men dat misschien zelfs niet eens zo’n probleem. Van de kritiek op gehuwden die een geestelijke weg willen inslaan, gaat de kok dan via een lofprijzing van zijn prior, Jan van Ruusbroec, op de hem kenmerkende wijze associërend naar andere overpeinzingen over.

Tussen de twee net geciteerde passages bevond zich oorspronkelijk – dat nemen we althans aan – een hele uiteenzetting over de geschetste problematiek. We vinden ze evenwel enkel nog in handschrift Pommersfelden terug (zie bijlage). Daarin geeft de goede kok in de eerste plaats aan, aansluitend bij de eerste passage, waarom gehuwden God meer schuldig zijn dan *louffende lute als knechte vnd megede* (f. 82va). Het sacrament van het huwelijk houdt met name een gelofte in die geldt totterdood. Jan van Leeuwen zet voorts uiteen dat het voorvalt dat man en vrouw, na jaren de vleselijke liefde te hebben bedreven, zich door de Bijbel en preken laten overtuigen van de geneugten van de lichamelijke reinheid. Sommigen interpreteren daarbij het Nieuwe Testament te letterlijk, waarin te lezen valt dat men alles wat men heeft, ook het gezin, moet achterlaten en Christus moet volgen (Marcus 10, 29–30).<sup>43</sup> De kok verduidelijkt echter: *Aber sicher als es vßwendig nach der scriff ludet so en ist nit war* (f. 83rb). Volgens Jan van Leeuwen moeten man en vrouw in de eerste plaats voor de voortplanting de liefde bedrijven, ter ere van God. Als ze daarop een kind krijgen, dan kunnen ze maar beter

<sup>42</sup> Uit KBR IV 401, f. 178ra-b.

<sup>43</sup> In het eerste deel van Marcus 10 wordt overigens ingegaan op het fenomeen ‘echtscheiding’, waarbij Christus de farizeeën het volgende duidelijk maakt: ‘Wat God heeft verbonden, mag een mens niet scheiden’ (Nieuwe Bijbelvertaling). Jan van Leeuwen citeert deze frase op f. 84ra (‘Wann die heilige scrift sprichet aldus . das got versament hat das en sal der mensche nit brechen noch scheiden’).

rein gaan leven, weliswaar nog steeds onder één dak (f. 83va). Het probleem hierbij is dat het zelden voorkomt dat man en vrouw allebei uit vrije wil het bed niet meer delen omwille van God, maar wel dat een van de partners *heiliger were dan die ander* (f. 83vb), waarmee dan vaak leed gepaard gaat. De man wil daarbij desgevallend een *lullart* worden of een *clusenar*, een vrouw een *swester*. De partners in kwestie gaan dan uiteindelijk over tot een scheiding, hoewel ze daartoe – dat geeft Jan van Leeuwen duidelijk aan – niet de macht hebben. Dergelijke koppels zijn dan ook verdoemd in de ogen van God (f. 83vb). Zelfs als beide partners met onderlinge toestemming zouden willen scheiden, kunnen ze dat niet zonder die van de bisschop. Die zal een en ander evenwel alleen toestaan *vmb redeliche sache die der eeschaft hinderlich were* (f. 84ra). Om zijn uitspraak kracht bij te zetten, verwijst Jan van Leeuwen naar het evangelie, naar Paulus en naar Bernardus van Clairvaux.<sup>44</sup> De goede kok geeft verder nog aan dat als God het zou willen dat een man zijn vrouw verlaat om een geestelijk leven te leiden – hij heeft het dan specifiek over het opnemen van een bisschopsambt – Hij wel een heel manifest teken zou geven opdat het voor iedereen duidelijk zou zijn dat het Gods wil betreft. Van dergelijke gevallen zijn er volgens Jan van Leeuwen in de wereldgeschiedenis evenwel maar vier of vijf geweest. Mannen of vrouwen die hun partner laten zitten omdat ze een geestelijk leven willen gaan leiden, zijn er daarentegen heel veel, in ‘zijn’ Brabant alleen al meer dan vijftig:

Wann ich weß wal nach dem ich kortß habe vernomen das er ist vber vijftzich alleine inden lande van Brabant die ir bette vnd ir huus gescheyden haben man vnd wijb tzo vnrechte sunder des babisst oder des vbersten byschoffes macht von iren lande . vnd diß ist vor gode laster vnd schande.<sup>45</sup>

De kok raadt dan ook alle *swesteren*, *cluseneren*, *lullarde* en *bagarten* die om geestelijk te gaan leven hun partner hebben verlaten aan om naar huis terug te keren. Voor Jan is het simpel: als hij priester zou zijn, en via de biecht te weten zou komen dat iemand om een dergelijke reden gescheiden van zijn wettige eega leefde, dan zou hij die persoon het *heilige sacrament Godes lichnam inden altare* weigeren (f. 84vb). Jan van Leeuwen besluit zijn uiteenzetting met de herhaling: *sehet also sin man vnd wijb beide schuldig tzu haltende biß tzu der doit den bant irer elichen geloubten* (f. 85ra). Na deze frase volgt de ‘Duitse’ vertaling van de passage die we hierboven uit KBR IV 401 citeerden (*Maer seker ic en can rechts gheweten [...]*).<sup>46</sup>

### Passages in de Middelnederlandse overlevering die uit handschrift Pommersfelden zijn verdwenen

Dat handschrift Pommersfelden niet zonder meer een link is die de autografen van Jan van Leeuwen met de vijftiende- en zestiende-eeuwse Middelnederlandse handschriften van de tweede editie verbindt, blijkt uit de vaststelling dat sommige passages die we in de

<sup>44</sup> Dat zijn overigens de enige bronnen die hij in deze uit de Middelnederlandse traditie verdwenen passage vermeldt.

<sup>45</sup> Uit hs. Pommersfelden, f. 84va.

<sup>46</sup> Uit KBR IV 401, f. 178ra.

laatstvermelde tekstgetuigen vinden niet in handschrift Pommersfelden te lezen staan.

Een eerste omvangrijke passage die in het Duitse handschrift is weggevalen, betreft een relatief uitgebreide uitval (ca. 1800 woorden) aan het adres van *zwesternen, lollaerde en selkerande volke* (KBR IV 401, f. 120vb), dezelfde dus uit de net vermelde passage die in handschrift Pommersfelden wel is blijven staan, maar in de Middelnederlandse tekstoverlevering niet.<sup>47</sup> De uitval is te vinden in het traktaat dat we uit de Latijnse biografie van Jan van Leeuwen als *De articulis* kennen (zie hierboven). In de Middelnederlandse handschriften wordt het geschrift aangekondigd als *Van tienderhande materien*, maar niet in handschrift Pommersfelden. In de Middelnederlandse traditie telt de tekst inderdaad tien ‘boeken’, terwijl er in het Duitse manuscript slechts negen staan.<sup>48</sup> Wellicht was het schrappen van meer dan de helft van *dat vijfste principale bouc van zwesternen, ende lollaerden broetbaghaerden, ende van al selkerande volc dat na sijn eyghen hoeft ende na sinen goetdijnken leeft* (KBR IV 401, f. 118vb) de aanleiding om een en ander te herschikken. Wat in de Middelnederlandse traditie het eerste deel van het vijfde *bouc* is, werd in handschrift Pommersfelden ondergebracht bij *bouc* vier. Daarop werd *bouc zes bouc vijf, bouc zeven bouc zes* enzovoort. Aangezien de ‘Duitse’ versie van *De articulis* op die manier maar negen boeken telt, vinden we ook nergens iets in de trant van *Van tienderhande materien* terug. De tekst wordt voorafgegaan door de rubriek *Die prologus oder vorrede in ein boch das heisset Kere wider straffe die sunde vntblaße gode din hertze* (f. 21rb). Dat is evenwel de titel van het eerste boek van *De articulis*, zoals in de Middelnederlandse handschriften in de proloog van de tekst, en in handschrift Pommersfelden verderop in de tekst, te lezen staat: *Keer weder, berespe de sonden, onttecke Gode dijn herte* (KBR IV 401, f. 103rb).<sup>49</sup> De volledige tekst *De articulis* heeft in handschrift Pommersfelden dus geen echte eigen ‘titel’.

De tweede passage die we wel in de Middelnederlandse traditie terugvinden, maar niet in handschrift Pommersfelden, komt uit het laatste van de vijf traktaten die samen de eerste editie van werk van Jan van Leeuwen uitmaken, *Van vijfterhande bruederschap*. Het gaat om een heel uitgebreid tekstgedeelte (ca. 3500 woorden) dat in het Middelnederlands bijna drie kapitels omvat. Het centrale thema is onkuisheid. Dezelfde passage ontbreekt ook in handschrift Deventer, het handschrift uit Diepenveen dat enkel dat traktaat bevat.<sup>50</sup> Aangezien handschrift Deventer en handschrift Pom-

47 Het stuk dat in hs. Pommersfelden is weggelaten, werd uitgegeven in De Vooyo 1900-1902, 251-255 (vanaf ‘Maer nu machmen cort voert vrighen waer omme dat alle goetwilleghen menschen des niet en ghesmaken noch en ghevoelen [...]’).

48 Lechner (1936, 204) ging ervan uit dat *De articulis* oorspronkelijk negen ‘boeken’ bevatte, en meende dat er in een tweede editie – zoals hij zag in KBR 667 – stukken waren toegevoegd. In zijn visie was hoofdstuk vier daardoor te groot geworden en was het volgens hem daarom opgedeeld. Hieronder wordt evenwel duidelijk dat er in hs. Pommersfelden ook andere tekststukken werden weggelaten. Het lijkt dan ook logischer om aan te nemen dat dat ook voor deze passage is gebeurd. Bovendien bevestigen andere vaststellingen de ‘weglatingshypothese’ (zie hieronder).

49 Aan het begin van *De articulis* wordt een overzicht gegeven van de ‘boeken’ waarin de tekst is opgedeeld, zowel in hs. Pommersfelden als in de Middelnederlandse traditie. In hs. Pommersfelden wordt de titel van het eerste ‘bouc’ daarbij als volgt aangekondigd: ‘Das ierste boch sal heysßen kiere wider straffe die sunden undecke oder vf do gode din hertze’ (f. 21va). Interlineair is ten behoeve van Duitstaligen boven ‘oder vf do’ een duidelijker alternatief ingevoegd, namelijk ‘entblose’. Dat woord lezen we, in een lichtjes andere versie, ook in de rubriek bij *De articulis* (zie hierboven). Naar alle waarschijnlijkheid mogen we hieruit concluderen dat de ‘Duitse’ rubriek en de interlineaire toevoegingen in dezelfde periode zijn aangebracht, namelijk kort na het schrijven van de hoofdtekst.

50 Zie Delteijk 1947, 114-122. Delteijk gebruikte voor het weggelaten deel KBR 667 in zijn editie, maar het is in

mersfelden voor en na de weggelaten passage exact dezelfde bewoordingen aanbieden, kunnen we met Lechner stellen dat ze op dezelfde *Vorstufe* moeten teruggaan.<sup>51</sup> Delteijk leidde uit de soms van elkaar afwijkende Latijnse marginale aanduidingen in handschrift Deventer enerzijds en handschrift Pommersfelden anderzijds voorts al af dat het ene manuscript niet van het andere afhangt.<sup>52</sup> Onze observaties lijken die conclusie te bevestigen (zie hieronder).

Nog in de laatste tekst in handschrift Pommersfelden, *Van vijfterhande bruederschap*, ontbreekt wat in de tweede editie de rubriek *Van drierhande religiosen menschen die hoir orden wel houden nochtan deen bat dan dander XXXI Capitel* (KBR IV 401, f. 256vb; ca. 1900 woorden) heeft meegekregen, een hoofdstuk dat dat geschrift afsluit. In handschrift Deventer is dat tekstgedeelte wel aanwezig (Delteijk 1947, 210-215). De tekst in handschrift Pommersfelden loopt vervolgens weer gelijk met die in handschrift Deventer vanaf de ‘vertaling’ van het colofon van de auteur dan wel ‘editeur’ (*Diß boch ist gemachet inden iare vns herren dusent drie hondert vnd vijf vnd vijftzig [...]*, f. 141rb), gevolgd door dat van de kopiïst (*Dise scrift ist geendet vnd fullenbracht Inden iare vnsers herren M CCC L IX [...]*, f. 141rb; zie ook afbeelding 1).

Waarom we die drie passages niet in handschrift Pommersfelden terugvinden, is alvast voor de laatste twee relatief gemakkelijk te verklaren. Wat de tweede betreft: in KBR 667 is op verschillende wijzen aangegeven dat de passage over onkuisheid, die we dus in de twee handschriften van de eerste editie niet terugvinden, niet door iedereen gelezen mocht worden (zeker niet in vrouwenkloosters).<sup>53</sup> Het valt dus te vermoeden dat een gelijkaardige aanduiding zich ook al ten tijde van het samenstellen van de eerste editie in de *master copy* van Groenendaal bevond. Voor het ‘publiceren’ van de eerste editie zal men die passage (ook) niet geschikt bevonden hebben en ze dan tijdens het kopiëren naar alle waarschijnlijkheid meteen hebben overgeslagen. Voor de derde passage moeten we wellicht kijken naar het geïntendeerde publiek van handschrift Pommersfelden, dat in eerste instantie uit lekenbroeders zal hebben bestaan.<sup>54</sup> Mogelijk koos Peter van Zutphen er daarom voor om het laatste stuk – dat in de eerste editie niet van een kapitelaanduiding, noch van een rubriek is voorzien – niet op te nemen, omdat het eigenlijk bedoeld is voor diegenen die de kloosterregel hebben aangenomen. Voor lekenbroeders werd dit gedeelte mogelijk minder van belang geacht. Aangezien het stuk wel in handschrift Deventer voorkomt (zie hierboven), maakte het hoe dan ook deel uit van de eerste editie.<sup>55</sup>

dezelfde vorm ook in KBR IV 401 (f. 208ra-212va) aanwezig. De passage is met andere woorden wel in de tweede editie van Jan van Leeuwens traktaten opgenomen.

51 ‘Mer nv ist die vnkushait die man nv begahet so manigerley verporgen das da schentliche ave zu sagen ist die wise vnd auch die manire vnd die vngeordende meynung wie si ir flaysliche samin vnd ir naturliche vnkusche luste vß werken *et cetera* Nu vort vß der verflucheder vnkushait so folget nach die sebende doit sunde [...]’ (hs. Pommersfelden, f. 108va). Vergelijk hs. Deventer in Delteijk 1947, 114, 122. Zie ook Lechner 1936, 204.

52 Delteijk 1947, 36. Het gros van de marginale notities komt evenwel overeen.

53 Beschrijving van die aanwijzingen in Delteijk 1947, 113. Nagenoeg hetzelfde vinden we terug in KBR IV 401.

54 In Rebdorf was er een aparte boekencollectie voor lekenbroeders, die zo’n veertig volkstalige handschriften moet hebben omvat. Peter van Zutphen werkte mee aan het kopiëren van een aantal daarvan (zie Bauer 1996, 20, 211-248).

55 Het is vanzelfsprekend niet uitgesloten dat de passage al in de legger van Peter van Zutphen ontbrak.



Waarom de eerste passage, de uitval aan het adres van *zwesternen, lollaerde en alselkerande volke*, niet in handschrift Pommersfelden voorkomt, is moeilijker te verklaren. We kunnen niet vergelijken met andere tekstgetuigen van *De articulicis* uit de eerste editie, doordat handschrift Deventer enkel *Van vijfterhande bruederschap* bevat. Het lijkt er evenwel op dat ook die passage, net zoals die over ordeleden, enkel uit handschrift Pommersfelden is gelaten, en niet uit andere, nu verloren tekstgetuigen van de eerste editie.<sup>56</sup> De aanpassing zou met andere woorden in het Beierse Rebdorf zijn gebeurd, en niet in Groenendaal. De voornaamste aanwijzing daarvoor is dat de ‘vertaler’/kopiist ook in *Van vijfterhande bruederschap* op redelijk systematische wijze termen als *swesteren, lollarde* en *clusenaren* heeft weggelaten. Dat merken we bijvoorbeeld heel duidelijk in *Mer nv vindet man einer hande geistliche menschen die des nit en halten [...]* (f. 113vb), de ‘vertaling’ in Pommersfelden van *Maer nu vint men eenrande gheesteleke menschen, also swesteren ende lollarde ende oec also ghelijc clusenaren van abite, ya die dies niet en lien noch oec niets niet en houden [...]* (KBR IV 401, f. 219rb). In handschrift Deventer vinden we nagenoeg dezelfde formulering als in KBR IV 401.<sup>57</sup> Men zou op die plaats nog kunnen denken aan gewone inkorting, bijvoorbeeld om ruimte te besparen,<sup>58</sup> maar meteen daarna is een volledige passage waarin verder uitgeweid wordt over *susteren, lollaerde* en *clusenaren* niet overgenomen (f. 113vb).<sup>59</sup> In de daaropvolgende zin wordt in alle handschriften van de Middelnederlandse traditie een nieuwe, in het rijtje passende term geïntroduceerd, *Mer wildi weten ende merken waerin dat die broetbaggerde, die men hiet lolarde alre meest dwalen [...]*,<sup>60</sup> iets wat in handschrift Pommersfelden opnieuw is aangepast: *Mer willent ir wissen war ume das dise guetdunckenden menschen aller mest irren* (f. 113vb).<sup>61</sup> Ook daarna zijn opnieuw alleen in handschrift Pommersfelden verschillende

56 Dat er andere tekstgetuigen moeten zijn geweest, hebben we hierboven al aangegeven.

57 Zie Delteijk 1947, 135.

58 Hetzelfde merken we wat verder in dit traktaat, waar ‘[...] dan al die uutwendighe armoede, ende oec al die manichvoldighe broetganghe, die al die lolarde, of oec al die swesteren ende al die cluseren te samen uut eyghenen wille ye ghevrachten’ (Delteijk 1947, 136) vertaald is als ‘[...] dan alle die vßwendige armute die alle die geistliche menschen zu samen vß eygenen willen ye gedaen’ (f. 114ra).

59 ‘[...] siet hier omme ende oec om vele andere dinghe, soe hebben sonderlinghen susteren ende lollaerde ende oec mede die clusenaren dese drie partye van menschen. Sij draghen altoes verborghelc in hem eenrande eweghe onwerdeghe hatye, ya ghemeynec op alle dordenen, ende oec also wel op al die clergie. Ende in desen soe eest den lollaerden onrecht, ya datse die ordenen ende oec die priesterscap die vanden Heyleghen Gheest gheplant ende ghefundeert sijn versmaden. Ende [si] achten oec haer dinc ende haer sotte eyghene eenwilleghen aen neminghe soe groot, ya als om broet gaen. Ende oec mede haer uutwendich armoede, siet dit setten se in haer herte boven alle staet van ordenen. Ende dit coemt den lollaerden altemale van gheesteleker inwendegher verborghenre hoverdecheyt die in hem leeft, ende dies sij oec selve niet en weten noch en bekinnen’ (KBR IV 401, f. 219va; zie ook Delteijk 1947, 135–136).

60 Zie ook Delteijk 1947, 136.

61 Voor alle duidelijkheid, met de term ‘guetdunckenden’ verwijst de ‘vertaler’ niet naar de ‘goedwilligen’, een begrip dat zowel in de *Dialogo tussen Eckhart en de leek*, als bij Ruusbroec en Van Leeuwen voorkomt, en heel recent door Van Damme (2016, 156–209) in zijn proefschrift onder de loep is genomen. Met name in *Van vijfterhande bruederschap* gebruikt Jan van Leeuwen de term heel frequent, en verwijst hij er blijkbaar mee naar ‘een type persoon [...] die omwille van spirituele overwegingen met het vertrouwde leven in de wereld gebroken had [...] zonder dat hij zich geroepen voelde om tot een officiële orde toe te treden’ en naar een ‘[...] gemakkelijk beïnvloedbaar persoon die ontvankelijk was voor de dwalingen van de vrijgeesterij of van de beweging van begijnen en begarden’ (Van Damme 2016, 207–208). In hs. Pommersfelden is ‘goetwillighe’ steevast als ‘guetwillig’ vertaald. Met de aanpassing ‘dise guetdunckenden menschen’ refereert de kopiist van hs. Pommersfelden aan het zinnetje dat er net voor komt, namelijk ‘[...] vnd das si auch mogen louffen . von lande zu lande nach iren eygenen guetduncken’ (f. 113vb).

zinsdelen en zinnen niet uit het Middelnederlands overgenomen. Aangezien dat alles wel in handschrift Deventer te lezen valt, kunnen we zonder meer aannemen dat die weglatingen en aanpassingen in Rebdorf zijn gebeurd.<sup>62</sup>

De vaststellingen laten zich evenwel niet eenduidig verklaren. Waarom heeft men in *Van vijfterhande bruederschap*, net als in *De articulis*, hele passages over de *swesteren*, *lollarde* en *clusenaren* geschrapt (zie hierboven) en, in de eerste tekst, die termen bovendien zoveel mogelijk getracht te vermijden, maar toch de zienswijze van dergelijke 'religieuzen' meegegeven? Waarom heeft men daarentegen in *Redene ende ondersceyt* een passage over deze groepen – met naam en toenaam – laten staan, een passage die zich in de Middelnederlandse traditie niet meer bevindt (zie hierboven)? Hebben we in het laatste geval met een 'vergetelheid' van de kopiïst/'vertaler' te maken? Was het met andere woorden niet de bedoeling dat de passage die hier in de bijlage is uitgegeven, in de Duitse traditie zou overleven? Duidelijk is evenwel dat er in twee van de drie teksten in handschrift Pommersfelden waarin sprake is van *lollaerden* en dergelijke wel degelijk grote aanpassingen zijn gebeurd ten opzichte van de Middelnederlandse traditie. Het gaat dan om veralgemeningen (*einer hande geistliche menschen; dise guetdunckenden menschen*) en weglatingen (zie hierboven). Wellicht zijn die aanpassingen doorgevoerd met het geïntendeerde publiek voor ogen, naar alle waarschijnlijkheid in eerste instantie de lekenbroeders van het klooster Rebdorf. Ook op andere plaatsen in *Van vijfterhande bruederschap* heeft men in handschrift Pommersfelden immers 'publieksgerichte aanpassingen' aangebracht.<sup>63</sup> Vervolgens moeten we ons afvragen waarom het benoemen van *susteren*, *lollaerde* en *clusenaren* in Rebdorf in grote mate achterwege werd gelaten. Mogelijk waren die termen, in Van Leeuwens tijd verwijzend naar een vrij precies te identificeren beweging die radicale, vrijwillige armoede voorstond en door conservatieven als gevaarlijk werd beschouwd, tegen het midden van de vijftiende eeuw geëvolueerd tot vage scheldwoorden en hadden ze grotendeels hun problematische karakter verloren.<sup>64</sup> Bepaalde praktijken die ten tijde van Jan van Leeuwen bekend waren en veroordeeld werden, zouden zo voor de vijftiende-eeuwse lekenbroeders van Rebdorf misschien niet (meer) herkenbaar zijn geweest. Of misschien mogen we niet uitsluiten dat Peter van Zutphen (en/of andere lekenbroeders in het Beierse klooster) in een vorig leven *lollaerden* waren geweest, en wilde hij een en ander niet meer problematiseren.

Het is vanzelfsprekend zeer de vraag of we ooit de vinger zullen kunnen leggen op de reden(en) waarom bepaalde tekststukken in handschrift Pommersfelden wel en andere niet zijn opgenomen. Het is hoe dan ook opvallend dat daar met name in *Van vijfterhande bruederschap* relatief veel is gewijzigd en is weggelaten ten opzichte van

62 Of, opnieuw, in de legger van hs. Pommersfelden (zie ook n. 55).

63 In de vertaling van 'Want merct ic seggu noch meer: Dat god eenen monec, ende oec eene ghewareghe nonne lievere heeft die haers eyghens willen te niete es worden in een ordene begheven omme Gods wille' (KBR IV 401, f. 220ra) naar 'Wan got hat lieber einen monch der sines eigenen willen ist zu nite geworden in einen orden begeben vmb gotes willen' (f. 114ra) is er duidelijk rekening mee gehouden dat Rebdorf geen vrouwen herbergde. In hs. Deventer, dat in het bezit was van het vrouwenklooster Diepenveen, lezen we overigens hetzelfde als in KBR IV 401. Daar is er dus geen aanpassing aan het lezerspubliek.

64 Dat werd ook geconcludeerd in Lerner 1972, 164 e.v. Met dank aan Walter Simons voor het mondelinge overleg hierover.

de Middelnederlandse traditie. Dat is op zich merkwaardig, want wie het verzameld werk van Jan van Leeuwen doorneemt, zal merken dat precies *Van vijfterhande bruederschap* zich het gemakkelijkste laat lezen. Dat zou er kunnen op wijzen dat die slottekst van de verzameling in Groenendaal al de meeste aandacht van de redacteur(s) had gekregen, en (daardoor?) vlotter gereciperd werd dan andere teksten van de kok. Dat moet blijken uit het feit dat het Diepenveense handschrift alleen die tekst bevat – hoewel er, zoals hierboven al aangegeven, wellicht meer is geweest – en ook uit de vaststelling dat men in Rebdorf vooral in die tekst aanpassingen heeft doorgevoerd. Mogelijk werd *Van vijfterhande bruederschap*, samen met *De articulis*, gezien als de meest lezenswaardige tekst voor de Rebdorfer lekenbroeders, en zijn daarom vooral daar *ad hoc*-aanpassingen gebeurd. In die visie zou de passage in *Redene ende ondersceyt* niet zijn weggelaten of aangepast omdat het niet of minder de bedoeling was dat de lekenbroeders in Rebdorf die onder ogen (of te horen) zouden krijgen. Een kopie van handschrift Pommersfelden, waarin dan bijvoorbeeld de taal consequent in ‘echt Duits’ is overgezet, is weliswaar niet overgeleverd, maar is er misschien wel geweest, of werd misschien geconcipieerd.<sup>65</sup> In die verder ontwikkelde, in ‘echt Duits’ overgezette versie zou men dan verdere aanpassingen en/of weglatingen kunnen hebben doorgevoerd (dan wel willen hebben doorvoeren), met name ook in *Redene ende ondersceyt*. In ieder geval zijn in andere handschriften die in Rebdorf werden geschreven excerpten uit handschrift Pommersfelden te lezen, daar wel in ‘echt Duits’ omgezet. Wat de precieze verhouding tussen het volledige handschrift en de latere excerpten is, dient evenwel nog verder te worden bestudeerd.

### Samenvattend besluit

In dit artikel hebben we trachten aan te tonen dat het werk van Jan van Leeuwen in twee verschillende bewegingen, ‘edities’, buiten de Groenendaalse kloostermuren werd verspreid, momenten die gepaard gingen met een verschil in profilering van de ‘goede kok’. In een eerste beweging, die omstreeks 1355 moet hebben plaatsgevonden, werden er uit de traktaten die Jan van Leeuwen op dat moment al had voltooid vijf geselecteerd om een groter publiek te bereiken. Van die eerste editie getuigen handschrift Deventer (1425; slechts één traktaat) en handschrift Pommersfelden (1459; vijf traktaten). Omstreeks 1400 verspreidde Groenendaal een nieuwe selectie uit de *master copy*, die bestond uit de vijf traktaten uit de eerste editie, aangevuld met vier andere. Die negen traktaten ondergingen een nieuwe redactie: ze kregen onder meer een kapittelindeling en elk kapittel werd van een rubriek voorzien, zaken werden weggelaten en/of anders geformuleerd.

<sup>65</sup> Dit proces van het bij elke nieuwe kopieergang dichter bij ‘volwaardig Duits’ komen, noemde Ruh (1964, 378) ‘Eindeutschung’. Een uitwerking van de heel beperkte analyse die Ruh over de vertaaltechniek in hs. Pommersfelden daar naar voren brengt, is in voorbereiding. Het overzetten van Nederlandse mystieke teksten naar het Hoogduits gebeurde in de late middeleeuwen overigens voor meer auteurs dan enkel Van Leeuwen. Ook Hadewijch, Ruusbroec en Herp werden in het *oberlant* gereciperd en in de plaatselijke volkstaal omgezet. Zie hierover Williams-Krapp 2003 en de daar opgegeven literatuur.

Omstreeks de Tweede Wereldoorlog werd een paar keer gewezen op het belang van handschrift Pommersfelden voor inzicht in het werk van Jan van Leeuwen, vooral dan met het oog op de (nog steeds ontbrekende) uitgave van zijn geschriften. Het manuscript is immers de enige volledige getuige van de eerste editie die vanuit Groenendaal werd verspreid. Recent werd, na een eerste onderzoek, ingezien dat handschrift Pommersfelden stukken bevat die uit de Middelnederlandse traditie zijn verdwenen, maar een verdere analyse in het kader van de voorliggende bijdrage geeft aan dat dat niet betekent dat handschrift Pommersfelden zich daardoor op alle vlakken dichter bij de autograaf van Jan van Leeuwen bevindt. Er werd weliswaar nog een substantiële paragraaf ontdekt die in de Middelnederlandse handschriften niet is bewaard, en hier is uitgegeven. Men blijkt in het regulierenklooster Rebdorf, waar het handschrift tot stand kwam, evenwel ook stukken te hebben weggelaten en bewoordingen te hebben aangepast. Naar alle waarschijnlijkheid zijn die aanpassingen doorgevoerd met het (vermoedelijke) geïntendeerde publiek van het handschrift voor ogen, de lekenbroeders van het klooster Rebdorf. De stelling van Delteijk (1947), namelijk dat handschrift Pommersfelden voor de studie van Jan van Leeuwens geschriften van groot belang is, kan desalniettemin worden gehandhaafd.

#### Bijlage Editie uit *Redene ende ondersceyt*

Omdat het nog steeds wachten is op een wetenschappelijke uitgave van de werken van Jan van Leeuwen, hebben we hieronder gekozen voor een strikt diplomatische editie van zowel de Middelnederlandse tekst als van die uit handschrift Pommersfelden, met weliswaar oplossing van de afkortingen (cursief), maar verder met overname van alles zoals het in de handschriften te lezen staat. De interpunctie en de spelling van i/j en u/v/w zijn met andere woorden behouden. Voor andere varianten in de spelling, bijvoorbeeld de verschillende schrijfwijzen van s en r, hebben we wel een uniforme versie gekozen.

We wilden zo dicht mogelijk bij de handschriftelijke tekst blijven, omdat het hier om basismateriaal gaat dat, vooral wat de tekst in handschrift Pommersfelden betreft, soms moeilijk te ontcijferen is en waarbij aanpassing – en dus interpretatie – de zaken op dit moment van de studie van het werk van Jan van Leeuwen alleen maar zou compliceren. De belangrijkste doelstelling met de editie van het onderstaande stuk dat in de Middelnederlandse traditie ontbreekt, is immers om dat materiaal voor verder onderzoek te ontsluiten, niet per se om een gemakkelijk(er) leesbare tekst te bezorgen.

Bij het begin en het einde staan twee Middelnederlandse passages, die in KBR IV 401 (en KBR 667) naadloos op elkaar aansluiten (zie ook hierboven). Die citaten hebben we vervolgens herhaald zoals we die in handschrift Pommersfelden aantreffen, met daartussen het stuk dat uit de Middelnederlandse traditie is verdwenen.

## Handschrift KBR IV 401

[f. 178ra] Ende oec ten derden male na grootheyt der gheloofden die de mensche ghe-  
daen heeft gode ende der heylegher kerken . siet daer na es hi vele sculdech . ya beyde  
gode ende hem seluen ende oec sinen euen kersten

## Handschrift Pommersfelden

[f. 82va] Vnd auch tzu den dritten mole nach großheit der gelofften die der mensche  
gedan hat gode vnd der heiliger kirchen . sehet dar nach ist er vele schuldig beyde  
gote vnd sich selben vnd auch sinen ebenen cristen .

Wann merket in vch selben ein paer volkes oder tzwey [f. 82vb] menschen die inder  
.ee. sitzen vnd tzu samen verbunden sin als man vnd wijb durch den bant der enicheit  
der heiliger kirchen . dise die inder .ee. sitzen sint gode meer schuldig dann andere  
einige simpele<sup>66</sup> menschen die den luden dienen vnd nit gebunden sint mit den ban-  
de des sacramentlichschen . eeschafft wann sie haben großer geloubete gedahan dan  
ein louffende lute als knechte vnd megede In eelichen state tzu lebende das ist ein sa-  
lig leben die iren bant vnd ir gelobte dar sie die heilige kirche offenbar mit verbunden  
vnd versamenet hat wol vnd wisliche offenbar halten vnd sich tzu samen regiren vn-  
der ein dach oder huus altzijt nach den geboden godes vnd nach gemeine wise der  
heiliger kirchen . Wann eeschafft was vnd ist die ierste orden die got ierst in ertriche  
tzu samen fugede vnd satze in das erdesche paradys . Wann *das* erdesche paradys be-  
dudet vns also vele als ein stat dar got von allerhande diere ein par inne dade . so das  
dar iklich der sinen gelichen yme hatte sehet dar vmb heißet al noch das paradys .  
paradys Vnd hier vmb dise redene willen so sage ich [f. 83ra] wee wee vnd ewige  
verflochung so sy alle den die das von sich selben scheiden willen als man vnd wijb  
das got selben vnd<sup>67</sup> auch die heylige kirche von godes wegen versament hat vnder  
einen eelichen bant der eeschafft inden heiligen sacramento Wann eeschafft ist ein bant  
der heiliger kirchen vnd eine vonden seben sacramenten das man vnd wijb mit irer  
beyder rade noch mit irer beider wille nit brechen noch scheiden mogen ir huus noch  
ir bette offenbar Al weres nochtans vmb hillighcher tzu lebende vnd al weres noch-  
tans mit irer beyder wille vnd iklicher den anderen orlob geben wolte . Vnd si dar tzu  
beite reinikeit wolten halten . vnd das si es dar tzu beyte eben willig weren die eine  
den anderen orloub tzu gebende *das* doch seldom geschehet oder nit das si es beyde  
eben willig weren<sup>68</sup> die eine den anderen orloub tzu gebende Sehet *das* en geschede  
vil lichte nye oder seldom das tzwey iunge lute eben willig waren in reynicheit des li-  
chames tzu lebende<sup>69</sup> weren si es beyde eben willig vnd eben begerich vnd bereit  
nochtans haben si es keyne macht tzu scheidene mit gote ir huus wann das haben si

66 Interlineair toegevoegd boven 'einige simpele': 'einfaltige schlechte'.

67 Tussen 'selben' en 'vnd': 'tzu' geëxpungeerd.

68 Tussen 'willig' en 'weren': 'sint' geëxpungeerd.

69 Tussen 'lebende' en 'al': 'Vnd' geëxpungeerd.

keine [f. 83rb]<sup>70</sup> macht ir huus tzu scheidene noch eeschoft tzu brechene vnd die eine den anderen laßen ¶ Wann das si<sup>71</sup> ir fleischliche lust iar vnd tag gedreben haben vnd sich selben mit genogeten vß gebbet<sup>72</sup> haben . sehet dan gevelt es dickwile das man vnd wijb eine von in beyden icht guetwillig beginnet tzu werden durch predien oder sermone War by das si dan horen loben vnd prisen Wie edelen ding das lichamliche reynikeit ist . Vnd si auch horen predien als gescreben staet inden ewangelio . das men wijb vnd kindere vnd al das men hat laßen vnd begeben sal . vnd folgen vnser herren ihesum cristum fulkomeliche nach vnd diß ist wal war gelicher wise daß unser herre ihesus cristus die ewige wijshaeit godes meinet Aber sicher als es vßwendig nach der scriffte ludet so en ist nit war . Sunder wijb vnd kinder vnd al das ye gewart das sal men mit den inwendigen hertzen<sup>73</sup> also laßen das men noch wib noch kint noch auch enige genugete vnordeliche inden bette sal suchen wann also moß got mit den hertzen gemeynet werden vber alle ding das beyde man vnd wijb in eeschaft vnd in iren slaff bette moßen suchen vnd meinen vber al ding die ere vnd lob godes vnd auch die kindere die von irer beider samen komen vnd von [f. 83va] irer beider naturen die tzu der eren godes vf tzu halten Wann dar umb hat vnser herre man vnd wijb tzu samen gesatß vff das si frucht solten wynnen vnd vf fueden tzu der eren godes vnd solten nit suchen inden bette die wallust noch die glorie ires fleysches . sunder si solten kuschliche tzu samen sitzen vnd solten ir samen vnd ir lustige nature nit tzu vergebes vß werken Aber wanneer die frauwe<sup>74</sup> ein kint entphangen hatte . sehet dan solten sie vort beide man vnd wijb auch ir lenden gorden vnd solten ir bloyit vnd ir fleysch tzu samen dwingen vnd castigen vnder ein dach des huses So gebe ich in dan wal orloub von godes wegen das si tzu samen reynicheit halten Vnd mit irer beyder willen so gebe ich in orloub das si ir bette al heimeliche scheyden inwendich ihres selbes huses al sunder geruchte Sehet also mogen si reinicheit tzu samen halten ane kibung vnd ane schelten aber secher dis gevelt<sup>75</sup> selden Wann es komet dickwile meer mit hasse vnd mit vnwerden das man vnd wijb ir bette scheiden dan si es beide williglichen vmb godes willen don vnd aldus<sup>76</sup> so komet es auch dicwile das ein deyl lute durch liden vnd bedrubnisße der die eine den anderen an duet tag vnd nacht vmb das die eine ger[f. 83vb]ne heiliger were dan die ander so en scheiden sie nit allene ir bette . sunder si scheiden indes tufels ere ir huus tzu mole Wann als si ene lange tziyt iar vnd tag ir fleisliche lust gedreben haben gelicher wise das ich vor sprach sehet dan wil der

70 Tussen de eerste en de tweede kolom van f. 83r, en onder de eerste kolom, vinden we een later toegevoegde, moeilijk leesbare notitie in het Latijn, in een andere hand. Het gaat daarbij om een (ogenschijnlijk niet-kritisch bedoelde) aanvulling op wat Jan van Leeuwen heeft genoteerd, en waarin de vraag wordt gesteld naar de status van een huwelijk als gehuwde mannen in een klooster intreden. We danken Thérèse de Hemptinne voor het ontcijferen en Wim Verbaal (UGent) voor het vertalen van de passage. Dergelijke aantekeningen zijn wel meer te vinden in hs. Pommersfelden, en Delteijk (1947, 38) schreef hierover dat ze 'meest van critische aard zijn'. Dat zou dus niet voor deze gelden.

71 'si' interlineair toegevoegd.

72 Dit woord lijkt er zo te staan, maar het is in dit geval niet geheel duidelijk wat hiervan de Middelnederlandse versie is geweest.

73 Tussen 'inwendigen' en 'hertzen': 'augen' geëxpungeerd.

74 Oorspronkelijk 'frauwen', maar 'n' doorkruist.

75 Interlineair boven 'gevelt': 'geschehet'.

76 Eerst 'aldus', maar later de 'd' overschreven met een 'lange s'.

man tzu der boser wilen lullart werden oder clusenar vnd auch also geliche eines anderen mans wijb wil werden swester in des tubels ere vnd dan duet das wijb oder die man die eine den anderen also großen verdrieß vnd so pitter liden an . das dicke wile das wijb ser fro ist oder frolich das sie tzu den lesten als es nit en geschehet . iren man orloub geben mag . oder die man das wijb Nochtans en habens si es keine macht Vnd aldus werden dickwile man vnd wijb gescheiden tzu irer ewiger vertampnisse . Wann ich sage vch vor war wann ein man tzu mole von sinen wibe scheidet vnd laßet si sitzen oder ein wijb von iren manne sehet so scheiden si sich secher al tzu mole beide von<sup>77</sup> gode *wanneer* si den bant der heiliger kirchen brechen vnd ir sacramentliche geloubte nit en halten . al weres nochtan geschehen mit ir beyder wille vnd das man vnd wijb ir fulbort dar tzu gegeben hetten nochtan mogen [f. 84ra] si dar vmb tzu mole nit scheiden sunder orloub des vbersten byschoppes der heiliger kirchen Vnd auch en mag si der bischop nit scheiden dan vmb redeliche sache die der eeschaft hinderlich were Vnd hier vmb so sage ich wee wee vnd ewige verfluchunge so si alle den genen die *dar* iren bant der heiliger kirchen selben brechen vnd laßen als die gebode godes hinder . Wann die heilige scrift sprichet aldus . das got versament hat das en sal der mensche nit brechen noch scheiden Wann *sanctus* paulus leret vns auch diser gelichen wer das gebunden ist das er sinen bant wal vnd wisliche halte . Vnd auch sprichet sancte bernart was menschen der das nit en dut dar er tzu verbonden ist von godes wegen vnd das er schuldig ist tzu done . wie vele oder was er anders doen mag . das en sal tzu mole nit gerecht<sup>78</sup> werden noch geachtet vor die augen godes Wann der nit en duet al *das* er schuldig ist tzu done nach ordenunge der heiliger kirchen sehet was er ander gueder wercke doen oder werken mag . das sal im meer werden gerecht vor vntugende dan tugende en betzahelt er sine schult nit Auch sallent ir wisßen das als vnser herre got enig groß offenbar wonder dade Als das er einen leyen oder vngelerden [f. 84rb] man von sinen wibe nam vnd im tzu bischope machede . sehet so geschieden hir tzu große offenbare tzeychene vnd grosse vßwendige miracule die god vnser herre dade vnder das volck vnd mit den volke . Wann got dades alleyne vß sich selben . noch auch mit sich selben nit . sunder got dades mit den gemeynen volke . vnd myt gemeynen vßwendigen rade nah ordunge einer ganser stat oder eines dorffes<sup>79</sup> Ase got alsulchen man oder leyen der sin wijb hatte . bischoff machen wolte sehet so dreff got vnd iagede eine ganße stat dar tzu . so das dan das volck vnder stat gemeynliche quamen vnd namen den leyen man myt großer geweldiger kraft von sinen wibe vnd erhueben in das volck gemeynlichen vnder sich . Sehet aldus vnd mit alsulchen tzeychenen so liesßen si ire wibere sitzen vnd mosten die manne also mit krafte vnd mit gewalt biscob byschob sin von godes wegen weder iren dancke vnd iren willen so besaßen si ir byßdom mit grosßer dieffer demutikeit Aber ir sullen wisen das der manne was seer weynig die aldus nach diser manire<sup>80</sup> oder schickunge erwellet worden bischoffe tzu sine von godes wegen . men mag er vinden bescreben vire oder vijfe myn ode meer die mit alsulchen tzeychenen vnd miraculen sin bischof-

77 Tussen 'beide' en 'von': 'vode' geëxpungeerd.

78 Interlineair boven 'gerecht': 'geschetzet'.

79 Tussen 'eines' en 'dorffes': 'byschoffs' geëxpungeerd.

80 Interlineair boven 'manire': 'wissen'.

fe worden [f. 84va] vberwellet vonden volcke Aber es sin vele bosen in ertriche gelicher wise das ich vor sprach die mit des dufels rade erheben vnd vffgestanden sint alle bedrogene manne vnd wyber die sich selben willen scheiden vnd vberwellen tzu den rade godes vnd laßen<sup>81</sup> er wibere sitzen . vnd auch also das .i. wijb den man vnd scheiden sich selben in des tufels namen es si lieb oder leet . vnd lasßen den bant der eeschoft vnd irer gelobder truwen vnd en haltens nit das si geloubt haben dar si ewiglichen vm vertanmpt sullen sin . Wann ich weiß wal nach dem ich kortß habe vernomen das er ist vber vijftzich alleine inden lande van brabant die ir bette vnd ir huus gescheyden haben man vnd wijb tzo vnrechte sunder des babist oder des vbersten byschoffes macht von iren lande . vnd diß ist vor gode laster vnd schande Ein deel wibere werden swesteren vnd ein del manne werden cluseneren vnd ein deel lullarde oder bagarten Vnd aldus driben si alle vnnutze vart man vnd wijb die sich selben scheiden . Wann nit meer mogen si sich selben scheiden sunder die heilige kirche geliche das si sich selben mit irer beyder wille nit mogen versamenen in eynen vleysche sunder den eelichen bant der heiliger kirchen Wann gelicher wise also die doen grobe grobe dot sunden [f. 84vb] die sich selben verbinden mit beslassener truwen vnd versamenen in einen vleysche mit vneelicher kuntschaft ane den eelichen bant der heiliger kirchen Aldus wil ich auch sagen das die doen noch grober offenbare doit sunde . man vnd wijb die sich selben scheiden vnd die eine den anderen orlob geben oder quijt vnd loß schelden . Es ist al boß vnd valsch Vnd hier vmb so gebiede ich in allen von godes wegen die ir eeliche wibere haben das sie se weder nemen Vnd auch den wiberen rade ich das sie weder tzu iren eelichen mannen gahen oder si sullen dar ewiglichen inder hellen grunt vmb stahen Vnd ich sage vch noch meer were ich iergent perner oder lutprierster vnd quamen mir also dane lude tzu bichte die ir wibere hatten tzu male gelaßen vneeliche oder ein wib iren man ich sage vch vor war ich en gebe alsodanen menschen das ander heilige sacrament godes lichnam inden altare nit Wann was menschen die das sacrament sines eelichen eeschoft nit en holdet . sehet der mensche ist des anderen sacramentes vnser herren lichnams inden altare nit werdich tzu entphahen sunder sie entphahent alle vnwerdeliche man vnd wib die ir geloebte den si der heiliger kirchen vnd gode geloubt haben [f. 85ra] nit en halden . Wann al das man vnd wijb die eine den anderen gelauben durch die macht der heiliger kirchen das gelauben sie gode Wann die priesters sin gesatz als in godes stat vnd sin godes vicarij . noch meer sullent ir wißen das gelicher wise das alle menschen schuldig sint tzu haltene die gebode godes vnd der heiliger kirchen . sehet also sin man vnd wijb beide schuldig tzu haltende biß tzu der doit den bant irer elichen geloubten .

Aber sicher ich kann recht nit gewesßen was inder werlt ist . wan es dunket mir by nach al errende das inder werlt ist man vnd wijb beide inder eeschoft vnd auch dar vß . geistlich volck vnd werltlich . geleret vnd vngeleret [...]

81 Oorspronkelijk 'laßer', maar de 'r' werd geëxpungeerd en een nasaalstreep boven de 'e' toegevoegd.



## Handschrift KBR IV 401

[f. 178ra] Maer seker ic en can rechts gheweten wat es in der werelt . want [178rb] het dunct mi bi na al dwasende ende verscouen dats in eertrike es ya *man* ende wijf beyde in huweleke *ende* daer buten ya gheestelec volc ende werelec gheleert *ende* ongheleert [...]

## Summary

The present article demonstrates that Jan van Leeuwen's writings were distributed outside the Groenendaal cloister in two separate movements, or 'editions', which profiled the author in different ways. The first edition, completed around 1355, contains five of Van Leeuwen's already completed treatises. Witnesses of this edition include MS Deventer (1425; containing only one treatise) and MS Pommersfelden (1459; five treatises). Around 1400, a second edition was compiled, including further treatises selected from the master copy that was preserved at Groenendaal. This later edition is made up of the five treatises already found in the first edition, together with four others. Those nine writings were revised by the addition of chapter numbers and chapter titles, and/or by the deletion and rephrasing of certain passages.

In the 1930s and 1940s, scholars stressed the importance of MS Pommersfelden as offering insight into Jan van Leeuwen's *opera omnia*, as it is the only complete witness of the first edition. However, the present article argues that although MS Pommersfelden contains passages which are not preserved in the Middle Dutch manuscripts – all of which are witnesses of the second edition – MS Pommersfelden cannot necessarily be considered as being closer to Jan van Leeuwen's autograph than the witnesses of the second edition. The translator of the texts in MS Pommersfelden, a lay brother from the Low Countries, not only rendered the Middle Dutch text in a dialect resembling High German, but also deleted and adapted passages. That said, MS Pommersfelden remains an intriguing source, offering insight into the preparation and dissemination of the works of Jan van Leeuwen.

*Adres van de auteurs:*

Youri Desplenter  
Universiteit Gent, Vakgroep Letterkunde  
Blandijnberg 2  
B-9000 Gent, België  
youri.desplenter@ugent.be

Eva Vandemeulebroucke  
Universiteit Gent, Vakgroep Letterkunde  
Blandijnberg 2  
B-9000 Gent, België  
e.vandemeulebroucke@ugent.be

## Bibliografie

- Ampe, Albert, *Ruusbroec. Traditie en werkelijkheid*. Antwerpen: Ruusbroecgenootschap, 1975.
- Ampe, Albert e.a., *Jan van Ruusbroec 1293-1381. Tentoonstellingscatalogus*. Brussel: Koninklijke Bibliotheek Albert I, 1981.
- Bauer, Christian, *Geistliche Prosa im Kloster Tègernsee. Untersuchungen zu Gebrauch und Überlieferung deutschsprachiger Literatur im 15. Jahrhundert*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1996.
- De Baere, Guido, 'De Middelnederlandse mystieke literatuur en de Moderne Devotie', in: *Trajecta* 6 (1997), 3-18.
- De Baere, Guido, 'Ruusbroec in Edition: Manuscript and Print', in: John Arblaster & Rob Faesen (red.), *A Companion to John of Ruusbroec*. Leiden/Boston: Brill, 2014, 81-99.
- De Leu, Jan, 'De origine monasterii Viridisvallis una cum vitis B. Joannis Rusbrochii primi prioris hujus monasterii et aliquot coetaneorum ejus', in: *Analecta Bollandiana* 4 (1885), 257-334.
- Delteijk, Jacobus Wilhelmus Nicolaas, *Jan van Leeuwen en zijn tractaat: Van vijf manieren broederliker minnen*. Utrecht/Nijmegen: Dekker en Van de Vegt, 1947.
- Deschamps, Jan & Herman Mulder, *Inventaris van de Middelnederlandse handschriften van de Koninklijke Bibliotheek van België (voorlopige uitgave), Afl. 10*. Brussel: Koninklijke Bibliotheek van België, 2008.
- Desplenter, Youri, 'Die verbotene Zukunftsvision eines mystischen Kochs. Fünf 'verdeutschte' Schriften Jans van Leeuwen († 1378)', in: Bernd Bastert, Helmut Tervooren & Frank Willaert (red.), *Dialog mit den Nachbarn. Mittelniederländische Literatur zwischen dem 12. und 16. Jahrhundert (= Zeitschrift für deutsche Philologie. Sonderheft zum Band 130)*. Berlin: Erich Schmidt Verlag, 2011, 285-299.
- DeVoos, Cornelis Gerrit Nicolaas, 'Fragmenten uit Jan van Leeuwen's werken', in: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 34 (1915-1916), 123-148, 153-183, 241-280.
- De Vrees, Willem Lodewijk, *De handschriften van Jan van Ruusbroec's werken*. Gent: Siffer, 1900-1902.
- Geirnaert, Dirk & Joris Reynaert, 'Geestelijke spijs met zalige vermaning. Verspreiding, overlevering en receptie van Jan van Leeuwen', in: Thom Mertens e.a. (red.), *Boeken voor de eeuwigheid. Middelnederlands geestelijk proza*. Amsterdam: Prometheus, 1993, 190-209, 426-434.
- Kors, Mikel, 'Studie en kritische tekstuitgave van Henricus Pomerius, *De origine*', in: *Ons Geestelijk Erf*, te verschijnen.
- Lechner, Joseph, 'Der vlämische Mystiker Johannes von Löwen in deutschen Handschriften', in: *Zeitschrift für Ascese und Mystik* 11 (1936), 192-209.
- Lerner, Robert, *The Heresy of the Free Spirit in the Later Middle Ages*. Berkeley/Los Angeles/Londen: California Press, 1972.
- Lievens, Robrecht, 'Alijt Bake van Utrecht', in: *Nederlands Archief voor Kerkgeschiedenis* 42 (1958), 127-151.
- Lievens, Robrecht, 'Een Rapiarium uit Jan van Leeuwen', in: *Handelingen van de Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal-en Letterkunde en Geschiedenis* 13 (1959), 73-84.
- Pleij, Herman, *Dromen van Cocagne. Middeleeuwse fantasieën over het volmaakte leven*. Amsterdam: Prometheus, 1997.
- Ruh, Kurt, 'Altniederländische Mystik in deutschsprachiger Überlieferung', in: Albert Ampe (red.), *Dr. L. Reypens-album. Opstellen aangeboden aan Prof. Dr. L. Reypens S.J. ter gelegenheid van zijn tachtigste verjaardag op 26 februari 1964*. Antwerpen: Ruusbroecgenootschap, 1964, 357-382 (Studiën en tekstuitgaven van *Ons geestelijk erf* XVI).
- Van Damme, Yves, *Vragen voor Eckhart. De Dialoog tussen Eckhart en de leek als kritische zoektocht naar een veertiende-eeuwse lekenspiritualiteit*. Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2016.
- Vandemeulebroucke, Eva, 'De autoriteit van een kok. Hoe van Jan van Leeuwen († 1378) een *actor* werd gemaakt', in: *Spiegel der Letteren* 57 (2015), 375-406.
- Vandemeulebroucke, Eva, 'Van charismatische kok tot tekst. Het verdedigen en bestendigen van charismatisch gezag in de laatmiddeleeuwse tekstcultuur', in: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 132 (2016), 203-226.

- Vandemeulebroucke, Eva & Youri Desplenter, 'How Jan van Leeuwen († 1378) was made an Author. *Opera Omnia* and Authority', in: Shari Boodts, Johan Leemans & Brigitte Meijns (red.), *Shaping Authority. How Did a Person Become an Authority in Antiquity, the Middle Ages and the Renaissance?* Turnhout: Brepols, 2016, 363-387.
- Vandemeulebroucke, Eva & Mikel Kors, 'Het Groenendaalse verzamelhandschrift van Jan van Leeuwen († 1378): een reconstructie', in: *Ons Geestlijk Erf*, te verschijnen.
- Van Oostrom, Frits, *Wereld in woorden. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1300-1400*. Amsterdam: Bert Bakker, 2013, 254-261.
- Warnar, Geert, *Ruusbroec. Literatuur en mystiek in de veertiende eeuw*. Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Genneep, 2003.
- Wierda, Lydia, *Middeleeuwse handschriften uit het klooster Diepenveen. Catalogus bij de tentoonstelling van 15 mei t/m 1 september 2000 in het Stadsarchief Deventer van boeken afkomstig van het klooster Diepenveen, nu in de Athenaeumbibliotheek Deventer*. Deventer: Stadsarchief en Athenaeumbibliotheek, 2000.
- Williams-Krapp, Werner, 'Ein puch verscriben ze deutsch in brabantzer zunge. Zur Rezeption von mystischem Schrifttum aus dem niderlant im oberlant', in: Angelika Lehmann-Benz, Ulrike Zellmann & Urban Küsters (red.), *Schnittpunkte. Deutsch-Niederländische Literaturbeziehungen im späten Mittelalter*. Münster/New York/München/Berlin: Waxmann 2003, 41-53.

## *Queeste*. Tijdschrift over middeleeuwse letterkunde in de Nederlanden

*Queeste* is een internationaal en meertalig tijdschrift op het gebied van de middeleeuwse letterkunde in de Nederlanden (tot 1600). Het wil recht doen aan de meertaligheid van deze regio door niet enkel aandacht te besteden aan Nederlandstalige literatuur, maar ook ruimte te bieden voor de bestudering van teksten in het Frans, Duits, Engels of Latijn. Ook teksten die niet tot de literaire canon worden gerekend, kunnen in het tijdschrift aan bod komen. De beoordeling van de inzendingen gebeurt via *double-blind peer review*.

## *Queeste*. Journal of Medieval Literature in the Low Countries

*Queeste* is an international, multi-lingual, peer-reviewed journal in the area of medieval literature in the Low Countries (to 1600). The journal reflects the multi-lingual nature of this region by providing a forum for research results on literature in Dutch as well as in a variety of other languages, such as French, German, English and Latin. The journal's definition of 'literature' is inclusive rather than exclusive and studies on non-canonical texts are welcome.

## *Queeste*. Revue de la littérature médiévale dans les anciens Pays-Bas

*Queeste* est une revue internationale multilingue consacrée à l'étude de la littérature médiévale dans les anciens Pays-Bas (jusqu'en 1600). Pour refléter la situation multilingue de ces régions, *Queeste* accueille aussi bien les contributions qui étudient la littérature en langue néerlandaise que les études de la littérature française, allemande, anglaise ou latine. La revue réserve également une place à l'étude de textes qui n'appartiennent pas au canon de la littérature médiévale. Tout article est soumis à l'avis de lecteurs (*double-blind peer review*).

## *Queeste*. Zeitschrift für die Literatur des Mittelalters in den Niederlanden

*Queeste* ist eine internationale und mehrsprachige Zeitschrift für den Bereich der niederländischen Literatur des Mittelalters (bis etwa 1600). Sie möchte der Mehrsprachigkeit dieses Gebietes gerecht werden, indem nicht nur die Erforschung niederländischsprachiger Werke berücksichtigt werden soll, sondern auch Studien zur französischen, deutschen, englischen oder lateinischen Literatur Platz geboten wird. Auch Texte, die nicht zum literarischen Kanon gezählt werden, können in der Zeitschrift beleuchtet werden. Die Beurteilung der eingesandten Beiträge geschieht durch einen *double-blind peer review*.

→ [www.queeste.verloren.nl](http://www.queeste.verloren.nl)

## Inhoud/Contents

MARTA BIGUS	A pragmatic path to salvation <i>The meaning of the Decalogue in fourteenth-century Dutch catechetical teaching</i>	I
THOMAS DENYS	<i>Duytsche Alchimye</i> <i>Een kennismaking met het oudste gedrukte alchemistische traktaat in het Nederlands</i>	27
YOURI DESPLENTER & EVA VANDEMEULEBROUCKE	Herschikt en herschreven, van Groenendaal tot Rebdorf <i>De laatmiddeleeuwse edities van Jan van Leeuwens geschriften geanalyseerd met inbegrip van handschrift Pommersfelden, GSS, 280/2881</i>	52
CLARA STRIJBOSCH	Explorations beyond the black hole <i>Alba amicorum and their place in the Dutch and German song culture of the sixteenth century</i>	77
SARAH L. PEVERLEY	Naar aanleiding van .../Apropos of ... The Virtues of Vic <i>Staging Vice: A Study of Dramatic Traditions in Medieval and Sixteenth-Century England and the Low Countries</i> CHARLOTTE STEENBRUGGE	96
LISANNE VROOMEN	Intertekstuele dierenlucht <i>Vossenlucht: over Reynaertpersonages en hun fictionele aanverwanten</i> Y. DE MAESSCHALCK	97